

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ ХХІ СТОЛІТТЯ ПОШУК ПРІОРИТЕТІВ

УДК 1:930.1

DOI [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2025.2\(97\).02](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2025.2(97).02)

Олег КАРЛОВ

старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Військовий інститут танкових військ Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
<https://orcid.org/0009-0004-1045-5858>

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ: СПЕЦИФІКА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРИЗМИ

Історична дійсність і евентуальність є предметом дослідницьких зусиль одразу декількох наукових дисциплін – зокрема, історії як сфери наукового знання та соціальної філософії, котра осмислює соціальні реалії в усій сукупності детермінативних факторів, одним із яких вважається часовий параметр, темпоральна складова життєдіяльності соціуму. Для філософії історії історична дійсність і евентуальність також утворює епіцентр дослідницьких зусиль: з одного боку, філософія історії не може не перебувати у тісному взаємозв'язку з історичними реаліями і епохальними викликами; з іншого боку, філософія історії в багатьох аспектах перетинається з предметною сферою соціальної філософії, оскільки формує уявлення про смисли й значення історичних подій і тенденцій у контексті конкретно-історичної та соціокультурної специфіки. За таких умов і обставин закономірно виникають різнотлумачення дисциплінарних компетенцій і компетентності, а саме: які дослідницькі наміри належать до повноважень філософії історії, а які виходять за межі таких повноважень і з високою вірогідністю приречені на неефективність і профанативність дослідницьких результатів.

Ключові слова: філософія історії, дисциплінарні особливості, критеріальна демаркація, гносеологічна призма, причинно-наслідкова зумовленість, внутрішня логіка логіка історичного процесу.

Oleg KARLOV

PHILOSOPHY OF HISTORY: SPECIFICITY OF THE RESEARCH PRISM

Historical reality and eventuality are the subject of research efforts of several scientific disciplines at once – in particular, history as a sphere of scientific knowledge and social philosophy, which comprehends social realities in the entire set of determinative factors, one of which is considered to be the time parameter, the temporal component of the life of society. For the philosophy of history, historical reality and eventuality also form the epicenter of research efforts: on the one hand, the philosophy of history cannot but be in close connection with historical realities and epochal challenges; on the other hand, the philosophy of history in many aspects intersects with the subject area of social philosophy, since it forms an idea of the meanings and significance of historical events and trends in the context of specific historical and socio-cultural specifics. Under such conditions and circumstances, different interpretations of disciplinary competencies and competence naturally arise, namely: which research intentions belong to the powers of the philosophy of history, and which go beyond

such powers and are highly likely doomed to ineffectiveness and profaneness of research results.

Keywords: philosophy of history, disciplinary features, criterion demarcation, epistemological prism, cause-and-effect relationship, internal logic, logic of the historical process.

Актуальність. Потреба осмислення специфіки дослідницької призми філософії історії обумовлена щонайменше двома факторами: *по-перше*, необхідністю увиразнення дисциплінарної демаркації філософії історії та суміжних дисциплінарних сфер – насамперед історії та соціальної філософії; *по-друге*, потребою конкретизації та систематизації інструментальних можливостей філософії історії як неодмінної передумови підвищення рівня ефективності дослідницьких зусиль.

Мета. Цільовим пріоритетом даного дослідження є систематизація пізнавальної специфіки та інструментальних опцій філософії історії з метою увиразнення гносеологічного статусу цієї дисциплінарної сфери.

Виклад основного матеріалу. За станом на сьогодні фахове середовище оперує чималою кількістю дефінітивних формулювань з нагоди філософії історії, які мають консенсусний чи, принаймні, конвенційний статус. Ілюстративним прикладом може слугувати такий концептуальний підхід: «Філософія історії є усвідомленням і рефлексією з нагоди єдності історії, трансчасових тенденцій, закономірностей і пріоритетів, які слугують своєрідним спільним знаменником, котрий об'єднує автономну часову подійність у єдиний континуум. Кожна історична концепція розчленовує історичний час і обирає власні хронологічні критерії відповідно до своїх світоглядно-телеологічних, аксіологічних та інших пріоритетів. Відлік в історії завжди розпочинали від тієї події, котра вважалася визначальною в системі смисложиттєвих координат» [3, с. 821].

У даному разі дисциплінарна специфіка філософії історії центрується довкола декількох значень, які претендують на статус критеріального маркера цієї сфери знань. Насамперед це єдність історії, сприйняття її єдиним континуумом попри

мозаїчну багатоманітність і навіть інтерпретативну несумісність багатьох знакових подій, персон і тенденцій. Другим за ліком, однак першим за значенням є аспект смислових ієрархій як критеріальної точки відліку явищ, подій і перспектив: саме статус у межах визначених смислових ієрархій місце будь-кого і будь-чого в історії; за відсутності ж рейтингування за шкалою смислів будь-що втрачає значення елементів системи історії.

Між іншим, аспект смислових ієрархій перекидає місток аналогій і екстраполяцій від сучасного розуміння філософії історії до витоків цієї дисциплінарної сфери. Розгляд дисциплінарних особливостей філософії історії крізь призму специфіки оперування предметною сферою варто розпочати з алармістської сентенції Поля Лакомба, згідно з якою *сам по собі час – ніщо: з міркувань об'єктивізму він – лише ідея*. А втім, статус «*лише ідея*» не варто недооцінювати, бо, подібно до того, як найдовший шлях розпочинається з першого кроку, кожна епохальна подія і трансісторична тенденція започатковується фазою «*лише ідея*».

Тут ми підходимо до аспекту смислового наповнення ідеї часу, а саме: якщо таке наповнення відсутнє чи є непереконливим, то історія перетворюється на сукупність суб'єктивістських, політично ангажованих і кон'юнктурних наративів, які переслідують мету, несумісну з імперативами наукового знання. Такий причинно-наслідковий зв'язок переконливо доводить категоричну необхідність смислової концептуалізації часу, надання цьому аспекту світоглядної та концептуальної уваги.

Відповідно до концептуалістики Джона Арчибальда Уїллера, *час – це те, що стає на заваді перспективі всьому відбуватися одночасно*. Наведений смисловий наголос спонукає до висновку, що історія – це насамперед структурування, розмежування

гомогенного часового потоку на сутнісне, критеріальне й концептуальне «до» та «після». Наскільки такий концептуальний підхід важливий з міркувань смислів і значень?

Відповідь на це запитання потребує врахування щонайменше двох аспектів. *По-перше*, фіксація черговості явищ і процесів віддзеркалює об'єктивно існуючі реалії, адекватне відображення яких належить до основних функцій, інструментального покликання наукового знання. *По-друге*, попри те, що часова послідовність не обов'язково сигналізує про причинно-наслідкову зв'язки як важливу складову наукової картини світу, цей фактор в абсолютній більшості випадків окреслює логіку еволюціонування онтологічної динаміки, яка, в свою чергу, має істотне значення для потреб формування наукової картини світу.

Зрештою, повернемося до філософсько-історичної евристики Поля Лакомба: він аргументовано наполягав на непродуктивності (а відтак і недоцільності) позиціонування історії як сукупності наративів про «визначальні дати та великих людей», а натомість запропонував концепцію «історії подій» («l'histoire événementielle»), наполягаючи на необхідності визначати в дискурсивний спосіб ієрархію фактів як достеменно передумову тієї чи іншої ієрархії подій. Саме Поль Лакомб був ініціатором застосування такого критеріального маркера історії, як «тривала протяжність» («longue durée»), котра спроможна провести переконливі демаркаційні лінії між далекосяжними, визначальними історичними подіями та величезним обсягом другорядних і маргінальних подій, явищ та процесів, смисли й значення яких локалізовані у вузькому діапазоні й вичерпуються маркером під назвою «тут-і-тепер». Згодом започаткована Полем Лакомбом концептуалістика *longue durée* була істотно доповнена й поглиблена Фернаном Броделем та дослідниками школи «Анналів».

Цілком консенсусною є інтерпретація філософії історії як внутрішньої логіки й причинно-наслідкової зумовленості істо-

ричного процесу. А втім, критеріальні ознаки філософського оперування історією залишаються аргументаційно суперечливим аспектом. Наприклад, Іммануїл Кант у «Критиці чистого розуму» заперечував не лише метафізичне, а й номіналістичне розуміння часу. Він зазначав, що час не має трансцендентальної, абсолютної реальності, а володіє реальністю емпіричною, оскільки складає умову можливості всіх явищ і процесів. Саме тому, на думку Канта, коректно стверджувати, що спливає не час, а існування мінливого у часі.

Так само не зайве вдатися до послуг концептуалістики Карла Маркса й Фрідріха Енгельса, які в «Святому сімействі, або Критиці критичної критики» іронічно зауважили, що «історія не робить нічого» і «не воює в жодних битвах». Не якась магічна «історія», а лише людина і суспільство робить все і за все бореться. Іншими словами, історія – це діяльність людини, яка переслідує свою мету. Не більше й не менше.

Ще одна стереотипізована хиба сприйняття історичної дійсності пов'язана з гіпертрофованою фетишизацією об'єктивних законів історії, яка «хоч і *зручна* за механізмом дії, однак украй *небезпечна* за своїми наслідками. Сказати, що парадигма історії (всезагальної, національної чи персональної) має бути вибудована на принципах відповідності реаліям історичної дійсності, часто означає не сказати майже нічого, оскільки зазначені реалії утворюють надзвичайно розлогий діапазон вірогіднісних тлумачень, які в своїй результируючій квінтесенції нагадують скоріше мимобіжні прямі й цілком сепаратні сегменти, ніж фактографію єдиної буттєвої сфери. Відтак, виникає потреба в конкретизації: *на яких критеріальних і методологічних принципах варто вибудовувати історичну концептуалістику?*» [3, с. 845–846].

Додатковий проблемний виклик пов'язаний із тим, що саме об'єктивні закони історії лежать в основі критеріального розмежування наукового та ненаукового (не зовсім наукового, квазінаукового тощо)

сприйняття історичних реалій: тобто, претендуючи на науковий статус, знання про історію апіорі приречене на пошук і канонізацію якомога більшої кількості законів історії безвідносно до того, скільки таких законів існує насправді чи може існувати в принципі. Це грає злий жарт: з часом у статусі «об'єктивні закони історії» канонізуються явища і процеси, які не мають нічого спільного ні з законами, ні з об'єктивністю, а постають утіленням тенденційності, упередженості, інформаційного порядку денного (agenda), кон'юнктури тощо.

Значення філософії історії як рефлексійної призми критеріальності суспільних альтернатив важко переоцінити, а очевидна рефлексійна чеснота альтернативної історії як тематичного відгалуження філософії історії пов'язана з тим, що вона влучно іронізує над «залізобетонними» стереотипами щодо Історії як «абсолютно об'єктивного й закономірного процесу», який «міг бути саме таким, а не будь-яким іншим».

З цього приводу можна запропонувати чимало ілюстративно виразних прикладів – зокрема, з 457 по 460 роки імператор Майоріан значною мірою відновив Західну Римську імперію і був дуже близьким до отримання титулу «Restitutor Orbis» – тобто «Відновлювач Світу», отриманого за два століття до нього імператором Авреліаном, якому за майже аналогічних умов і обставин вдалося врятувати Західну Римську імперію, скажімо так, перезавантажити її на принципах експансіоністської та загалом життєдіяльнісної ефективності. Майоріан зібрав флот з понад 300 кораблів для відновлення юрисдикції Риму над північними провінціями Африки, відторгнутими вандалами кількома десятиліттями раніше. Останньою зупинкою римського флоту перед відправкою до Африки був порт Карфаґа-Нова (сучасне іспанське Ельче). Римляни поповнили запаси питної води та їжі й полягали спати, щоб вранці відправитися до берегів Африки, але вночі диверсанти ворога підпалили більшість кораблів, тому Майоріан був змушений відмовитися від експедиції в Африку і в пішому порядку повернутися до Риму. Цим

негаразди не вичерпалися: на зворотному шляху на військo Майоріана поширилася невідома епідемія, а його самого зрадили і вбили союзники-варвари.

Опосередкованим відгалуженням гіпертрофованої фетишизації об'єктивних законів історії є аспект ігнорування, принаймні, дослідницької недовіри до таких важливих детермінант історичної процесуальності, як роль особистості в історії. Річ у тім, що особистість і все, що з нею пов'язане, апіорі позиціонується як утілення суб'єктивності чи, щонайменше, недостатньої об'єктивності. З цієї причини такі та їм подібні аспекти й чинники часто ігноруються з огляду на подальші труднощі підведення аргументаційної бази під критерії і канони об'єктивізму, а відтак – і науковості.

Деякі дослідники привертають увагу до того, що наведені світоглядно-методологічні вади притаманні не історії як сфері наукових знань, а філософії історії, яка претендує на вищий рефлексійний і загалом інтелектуальний рівень, однак на практиці є далекою від цього рівня, чим значною мірою дискредитує свою дисциплінарну претензійність. Такі зауваження потребують деяких додаткових роз'яснень, а саме: справді, фетишизація об'єктивних законів історії і спроби віднести до їхньої категорії сумнівні явища і процеси є своєрідною «візитівкою» філософії історії, однак такі реалії відображають не інструментальну квінтесенцію філософії історії, а лише її догматичну й спримітивізовану складову, яка, за великим рахунком, суперечить світоглядним і рефлексійним канонам філософії історії.

Адже чим філософія історії предметно й сутнісно відрізняється від історії? Вона **«використовує функціонально-інструментальний тезаурус історичної науки (історичні факти, хронологію і фактографію) як точку рефлексійного відліку, емпіричний трамплін для з'ясування логіки і закономірностей історичної процесуальності, динаміки, спрямованості тощо.** Там, де історія завершує свої дослідницькі зусилля, філософія історії лише бере свій

початок, упорядковуючи історичний хаос (багатозначну й здебільшого суперечливу сукупність фактів історичної дійсності) логічно, причинно-наслідково, мотиваційно, інтенційно, аксіологічно, телеологічно й загалом семантично» [3, с. 794].

Якщо слідувати у фарватері цієї дефінітивної логіки, то філософія історії не може бути догматичною в принципі – принаймні, вона менш догматична, ніж історія, а натомість – більш рефлексійна, аналітична, критична й скептична. Філософія історії надто іронічна, щоб концептуальні догмати сумнівного штибу мали для неї вирішальне значення. На відміну від *історії*, на рівні **філософії історії фактична достовірність** історичного процесу й історичної дійсності загалом поступається за критерієм пріоритетності значення **достовірності логічній і причинно-наслідковій**, у межах якої достовірність фактична виконує лише допоміжну, ілюстративну й обслуговуючу функцію.

Історична реконструкція і компаративний аналіз є імперативними передумовами вердиктів **філософії історії**. В цьому контексті чи не основною проблемою вважається відсутність індикативних показників, які дають підстави для коректного прогнозування історичних перспектив. До цього аспекту привертає увагу фундаментальний «Оксфордський довідник з філософії часу» [8]. Окрім цього аспекту в даній праці приділено ґрунтовну увагу аргументації щодо метафізики часу, соціокультурних відмінностей досвіду і уявлень про час, роль часу в етиці, аксіології та цілепокладанні.

Ще одним предметним напрямом, який потребує змістовної демаркації, є порівняння і компаративний аналіз специфіки дослідницької призми філософії історії та соціальної філософії. Фактично у цих дисциплінарних відгалужень спільна предметна сфера – суспільне буття і свідомість, а дослідницька відмінність стосується вертикальної та горизонтальної вісі: горизонтальна вісь у форматі конкретно-історичного буття соціуму є предметом систематизаційних зусиль соціальної філософії,

а філософія історії оперує вертикальною віссю трансчасової та наскрізно-історичної специфіки функціонування суспільства (суспільств). Щоправда, такий канон треба сприймати з певними застереженнями, оскільки і соціальна філософія може оперувати вертикальною специфікою суспільної життєдіяльності, і філософія історії може зосереджувати свої зусилля на горизонтальному історичному профілі – тобто на специфіці соціумів конкретно-історичних форматів.

У цьому сенсі можна погодитися із твердженням, що «у філософській теорії суспільного розвитку історичні процеси мають дещо інший вигляд, ніж на рівні історичної науки, оскільки в соціально-філософському дослідженні значно частіше доводиться застосовувати пізнавальні процедури ідеалізації та абстрагування від хаотичних суспільних змін, які не мають безпосереднього стосунку до історії та логіки суспільного розвитку. Крім того, у філософській теорії суспільного розвитку увага акцентується головним чином на суспільному факторі, натомість в епіцентрі уваги теорії історичного процесу перебувають форми взаємодії суспільства з природою» [3, с. 581].

Ще одна істотна специфічна ознака пов'язана з тим, що «для соціально-філософської методології пріоритетне значення мають принципи розвитку та функції теорії суспільного розвитку, натомість в епіцентрі уваги філософсько-історичних поглядів домінує значення принципу історизму і теорії історичного процесу для розуміння суспільного розвитку. Щоправда, утвердження принципу історизму не означає нівеляції логіки суспільного розвитку на змістовному рівні теорії історичного процесу. Історичний процес має власну «прикладну» логіку, осягнення й застосування якої дозволяє досліднику синтезувати знання про предмет та закони історії суспільства зі знанням про предмет та закони суспільного розвитку» [3, с. 581].

Одним із основних концептуальних і аргументаційних викликів на адресу рефлексійного потенціалу філософії істо-

рії вважаються есхатологічні концепції історії, які передбачають початок та кінець історичного процесу. Френсіс Фукуяма в алармістському «Кінці історії» щонайменше частково мав рацію: якщо в основу інтерпретації Історії покласти критерій концептуальної розбіжності альтернатив розвитку, то чи не зникає Історія тоді, коли моделі-антиподи й інтереси-антагоністи подальшого розвитку вичерпують себе? Точніше кажучи, фукуямівська версія цієї сентенції не містила знака запитання, бо в розумінні її автора таке запитання є риторичним, тому й не потребує ні знакового маркування, ні розлогих відповідей на сформульоване запитання.

Чи не найбільшою іманентною проблемою історії як предметної сфери є відкритість історичної дійсності для багатьох смислів і значень, які можуть бути критеріально та логічно антагоністичними й навіть несумісними. За таких обставин інтерпретативна опція оперування історичними реаліями набуває ознак ключового елемента системи історичного (точніше, філософсько-історичного) знання. Спробами відповідей на такі проблемні виклики можна вважати суверенізацію в XIX столітті трьох типів інтерпретації історичних реалій: *історичної* (Йоган Густав Дройзен), *граматичної* (Фрідріх Шлейєрмахер) та *психологічної* (Ульріх Бек).

Найбільшого поширення у фаховому середовищі набули два типи концепцій обґрунтування історичного смислу, кожен з яких, щоправда, не позбавлений окремих недоліків. «Перший тип є *узагальненням емпіричних підходів*. Його можна звести до такої схеми: існують об'єктивні події як факти матеріального і духовного життя суспільства; дослідник змальовує їх і виявляє деякі закономірності, аналізуючи які, впорядковує своє змальовування, відмежовує важливі події від випадкових і в такий спосіб генерує історичну концепцію» [3, с. 850].

До переліку вад цього підходу можна віднести «довільність у виявленні закономірностей, адже безперервний потік історичних подій можна впорядкувати за

багатьма принципами та методологічними підходами, тому вирішальну роль часто відіграють суб'єктивні пріоритети історика. Якщо він захоче, то знайде контрреволюційний заколот, а не захоче, то виявить визвольний рух; якщо йому спаде на думку, то може всю історію впорядкувати у вигляді зміни формацій, а може й не робити цього. Таким чином, вирішального значення набувають механізми та пріоритети інтерпретації суб'єкта дослідження» [3, с. 850].

Що стосується другого типу концепцій обґрунтування історичного смислу, то його відповідно до функціонально-інструментальних ознак можна відрекомендувати *раціоналістичним*. Він, зокрема, «передбачає наявність об'єктивного, заданого стосовно до історії смислу, щодо якого кожна історична подія набуває відповідного значення. Такий смисл позначається різними термінами, але здебільшого його відрекомендовують промислом (історичним, Божим і т. п.), котрий передбачає існування мети історії і дає можливість відповідним чином упорядкувати її, запропонувати конкретну інтерпретацію кожної події. У гравітаційному полі цієї парадигми для дослідника історії більше значення має не *фактичний* перебіг історичної процесуальності, а її належний, ідеальний формат» [3, с. 850]. Однак різнотлумачення і відсутність консенсусу щодо ієрархії трансісторичного смислу як верифікатора ієрархій конкретно-історичних смислів стає на заваді наділення респектабельним статусом і цього концептуального підходу.

Одним із ключових викликів як історії, так і філософії історії та соціальної філософії, як виразно проілюструвала Маріанна Гірш, є об'єктивно зумовлена релятивність ледь не всієї сукупності аспектів, пов'язаних із історичною достовірністю [7]. Невизначеність з приводу аспекту історичної автентичності постає закономірним наслідком багатьох причин – і не лише гносеологічних та епістемологічних, а й політично й ідеологічно ангажованих, а також інформаційно тенденційних, які апіорі спотворюють автентичну історичну картину світу, покликану бути відображеною

науковою сферою знань будь-якого дисциплінарного профілю.

На початку ХХІ століття термінологічні конструкти «історична достовірність» та «історична автентичність» усе частіше поступаються місцем концепту «історична правда», який, попри окремі недоліки семантичної двозначності, володіє такими перевагами концептуальної метафори, як світоглядно-аксіологічна інтенційність, спонукальність та евристичність. Зокрема, в епоху постмодерну аспект історичної правди перекидає рефлексійний і дискусійний місток до таких резонансних у наш час явищ і тенденцій, як постправа та постісторія.

Постправа вважається засобом постісторії, її інструментальним агентом. Ключове запитання полягає в наступному: що робить постправду можливою, а тим більше – неухильною? Існує дві значною мірою несумісні, однак парадоксальним чином цілком коректні відповіді.

Перша пов'язана з політичною та ідеологічною навантаженістю знань про історичні реалії: політична ангажованість постає перманентним коригувальником вердиктів щодо історичної дійсності, тому не має значення, якою історія була насправді; натомість має значення, ким, як і навіщо вона написана й канонізована саме в такому «автентичному» статусі.

Друге пояснення поширеності постправи як інструмента «впорядкування» історії обумовлене об'єктивними труднощами виявлення перипетій історії в усій багатоманітності її подійної та процесуальної автентики. Іншими словами, ви можете щиро прагнути виявити автентичний статус-кво історії загалом чи її окремих епізодів зокрема, однак цей тягар так і залишиться непідйомним із огляду на відсутність доступу до багатьох фрагментів, необхідних для складання цього пазла.

Франклін Рудольф Анкерсміт наполягав, що історична реальність не *проектується*, а *конструюється* в процесі історичного нарративу [5]. В цьому контексті вирішального значення набуває виявлення логіки історичного нарративу – іншими

словами, йдеться про спробу відповіді на запитання: чим, якими критеріями, резонами і пріоритетами керується суб'єкт історичного нарративу? [4].

Анкерсміт є одним із найбільш репрезентативних представників так званої нової інтелектуальної історії. Він заперечує «аксіоматичність об'єктивної історичної реальності», а відтак і прийнятність формули «нехай минуле говорить саме за себе». На його переконання, те, що в наш час має назву «самодостатність історичної реальності», є не просто міфом, а міфом, який украй небезпечний за своїми поліаспектними наслідками. У книзі «Піднесений історичний досвід» він виразно ілюструє, як поняття історичного досвіду ускладнює та ставить під сумнів існуючі уявлення про істину та знання [6]. Досвід є докогнітивним, оскільки він передує історичному знанню. Водночас він створює необхідні передумови для генерування історичного знання на принципах об'єктивності, в основі якої – якраз досвідні дані.

Несамодостатність історичної реальності лежить в основі історичної пам'яті, війни за історичну пам'ять і війни на рівні історичної пам'яті. Для прикладу: Едвард Радзінський аргументовано зауважив, що з 1928 по 1949 рік ставлення до Шаміля в радянській історіографії зазнавало докорінних змін аж чотири рази, а кожна наступна зміна означала академічне визнання й державні премії одним історикам, а натомість позбавлення всіх регалій і навіть кримінальне переслідування інших істориків. Іншими словами, війни на рівні історичної пам'яті – це не просто фігура мови чи кліпбейтна метафора: такі війни мають своїх переможців і переможених; і так само, як у звичайній війні, тут часто доводиться з розпачем визнавати: горе переможеним.

Якщо політика пам'яті здійснюється під егідою гасла «згадати все», то сутність політики безпам'ятства зводиться до того, щоб не згадувати те, що згадувати некомфортно (згадка про що викликає фрустрацію на рівні масової свідомості). Рефлексійно дражливим є аспект історичної пам'яті як об'єкта і суб'єкта детермінації [2].

Яссін Асман основними рефлексійними вузлами філософії історії сучасного гатунку вважає особливості формування і функціонування соціокультурної пам'яті, змістовні відмінності культури пам'яті та пам'яті культури, принципів історії та memory studies, а також інструментальну специфіку проспективної пам'яті як пам'яті щодо намірів на майбутнє.

Доволі консенсусним є інтерпретаційний підхід, згідно з яким «соціальну пам'ять прийнято визначати як форму трансляції символічного капіталу певних соціальних груп; вона є виразником групових цінностей, уявлень, настанов і в цьому значенні виступає носієм норм та цінностей соціальних груп, накопичує та зберігає соціальний капітал і забезпечує його використання в процесах спілкування й відтворення накопиченої соціальної інформації. Історичну ж пам'ять визначають як сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і ненаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле. Як складний феномен суспільної свідомості вона містить певні образи, символи, міфи, ритуали, історіографічні уявлення» [1, с. 282]. Не випадково Моріс Хальбвакс стверджує: в наш час пріоритетного значення набувають соціальні межі пам'яті – іншими словами, чому на різних історичних відтинках і в різних соціокультурних ойкуменах ці межі можуть істотно відрізнятися. І, між іншим, здебільшого вони відчутно відрізняються.

Висновки. Специфіка дослідницької призми філософії історії найбільш виразно простежується крізь призму науково-дисциплінарної компаративістики з історією та соціальною філософією. Що стосується предметних відмінностей філософії історії від історії, то один із ключових демаркаторів пов'язаний із тим, що філософія історії використовує історію лише як привід і своєрідний трамплін для рефлексій щодо

емпіричних даних історії, для виявлення внутрішньої логіки і закономірностей історичної процесуальності, темпоральності, спрямованості тощо.

Порівняння специфіки дослідницької призми філософії історії та соціальної філософії спонукає до висновку, що в цих дисциплінарних відгалужень спільна предметна сфера – суспільне буття і свідомість, а дослідницька відмінність стосується вертикальної та горизонтальної вісі: горизонтальна вісь у форматі конкретно-історичного буття соціуму є предметом систематизаційних зусиль соціальної філософії, натомість філософія історії оперує вертикальною віссю трансчасової та наскрізно-історичної специфіки функціонування суспільств.

Інструментальна потреба в філософії історії значною мірою обумовлена тією обставиною, що, як влучно зауважив Анкерсміт, «минуле не може говорити саме за себе» – в тому сенсі, що уявлення про нього значною мірою соціокультурно навантажені. Це призводить до того, що історична реальність не стільки *відтворюється в усій повноті своєї змістовної автентики*, скільки *генерується* й навіть *конструюється* в процесі історичного наративу.

З цієї причини історичну пам'ять не варто сакралізувати як еталон наукової достовірності: оскільки ми констатуємо принципову відкритість історичної дійсності для багатьох смислів і значень, то кожен канонізований формат історичної пам'яті постає втіленням певного фрейму (ієрархії смислів і значень). Цей фрейм є лише одним із багатьох можливих, кожен з яких апіорі інтерпретаційно рівноправний, а апостеріорі він набуває дискурсно (наративно) домінантного статусу внаслідок або вищого рівня аргументаційної переконливості, або владно-управлінських преференцій, політичних рішень щодо різномудрачів історичних перипетій.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Ковальська-Павелко, І. М.** (2018). Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. Вип. 13. С. 280–289.
2. **Коннертон, П.** (2004). *Як суспільства пам'ятають* / П. Коннертон. Київ : Ніка-центр. 184 с.
3. **Самчук, З. Ф.** (2009). Світоглядні основи соціально-філософського дослідження ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору : [моногр.] : у 2 т. Д. : АРТ-ПРЕС. Т. 1. 920 с.
4. **Хутка, С. В.** (2014). Соціальна пам'ять: основні підходи до концептуалізації / С. В. Хутка, Т. Г. Полтавчук. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. № 20. С. 63–67.
5. **Ankersmit, F. R.** (1994). *History and tropology. The rise and fall of metaphor*. Berkeley, Univ. of California Press. 244 p.
6. **Ankersmit, F. R.** (2005). *Sublime Historical experience*. Stanford University Press. 504 p.
7. **Hirsch, M.** (1992). *The Generation of Postmemory*. Columbia University Press. 320 p.
8. **The Oxford Handbook of Philosophy of Time.** (2011). Oxford University Press. 689 p.

REFERENCES

1. **Koval's'ka-Pavelko, I. M.** (2018). Istorychna i sotsial'na pam'yat': spil'ne ta osoblyve. [Historical and social memory: common and special]. *Problemy politychnoyi istoriyi Ukrayiny*. Vyp. 13. S. 280–289. [in Ukrainian].
2. **Konnerton, P.** (2004). *Yak suspil'stva pam'yatayut' [How societies remember]*. Kyiv : Nika-tsentr. 184 s. [in Ukrainian].
3. **Samchuk, Z. F.** (2009). *Svitohlyadni osnovy sotsial'no-filosofs'koho doslidzhennya ideolohiyi: problema kryteriyiv ta priorytetiv vyboru [Worldview foundations of socio-philosophical research of ideology: the problem of criteria and priorities of choice]* : u 2 t. D. : ART-PRES. T. 1. 920 s. [in Ukrainian].
4. **Khutka, S. V.** (2014). Sotsial'na pam'yat': osnovni pidkhody do kontseptualizatsiyi [Social memory: main approaches to conceptualization] / S. V. Khutka, T. H. Poltavchuk. *Metodolohiya, teoriya ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspil'stva*. № 20. S. 63–67 [in Ukrainian].
5. **Ankersmit, F. R.** (1994). *History and tropology. The rise and fall of metaphor*. Berkeley, Univ. of California Press. 244 p. [in English].
6. **Ankersmit, F. R.** (2005). *Sublime Historical experience*. Stanford University Press. 504 p. [in English].
7. **Hirsch, M.** (1992). *The Generation of Postmemory*. Columbia University Press. 320 p. [in English].
8. **The Oxford Handbook of Philosophy of Time.** (2011). Oxford University Press. 689 p. [in English].

Отримано: 30.06.2025
Рекомендовано: 04.08.2025
Опубліковано: 25.09.2025